

MARULIĆEVA *JUDITA* KAO *MILES CHRISTI*

Branko Jozić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Branko Jozić
Marulianum
Split

Marulićev spjev *Judita* kao zreli pjesnički izraz temeljac je hrvatske književnosti. Neupućenima o njenoj vrijednosti i značenju govore i neke izvanjske činjenice: nadnevak 22. travnja, na koji je 1501. Marulić završio svoje djelo postao je amblemskim nadnevkom (»Dan hrvatske knjige«), a autoru je priskrbilo laskavi apelativ »oca hrvatske književnosti«. Istina, djelo je od autorova završetka do prvotiska (1521.) ostalo u rukopisu punih dvadeset godina, ali toj činjenici ne moraju nužno biti ideološki razlozi ni ograničenja cenzure. I tada skupo objavljivanje knjiga moralo je imati svoje ekonomsko opravdanje: korpus čitalaca djela na hrvatskom i tada bijaše malen i uglavnom siromašan. Zašto onda ne pretpostaviti da je *Judita*, čitana najprije u rukopisu, stekla ugled, a ta fortuna potakla Petra Srićića da investira u njeno objavljivanje tiskom?¹ Svakako, ovo Marulićevo djelo doživjelo je tri izdanja još za njegova života. Ljepota i bogatstvo izričaja, slojevitost i mogućnost novih čitanja potvrđuju njegovu klasičnost. Ono je bilo predmetom mnogih studija i interpretacija, ali unatoč tome ostalo je još uvijek otvoreno za nova istraživanja.² Jedno od neriješenih pitanja svakako je i

¹ Na takav razlog netiskanja *Judite* upućuje i L. K o š u t a (usp. »Novi dokumenti o djelima Marka Marulića«, u: *Colloquia Maruliana* I, 1992, str. 59. Navodi *Judite* u ovom radu su prema izdanju Književnoga kruga Split 1988. priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš.

² Tijekom pedeset godina nakon Skokovih riječi da »izučavanje stila starih hrvatskih pisaca nije još ni pravo načeto« proučavanje Marulića daleko je odmaklo, objavljene su mnoge nove spoznaje, ali područje istraživanja nipošto nije iscrpljeno (Petar S k o k: »O stilu Marulićeve 'Judite'«, u: *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450-1950*, JAZU, Zagreb 1950, str. 167).

ono zašto je Marulić odabrao »historiju o Juditi« za svoju visokozahtjevnu književnu obradbu. Kad bismo sa sigurnošću mogli odgovoriti na nj, bila bi nam jasnija i njegova intencija, a interpretacija samog spjeva pouzdanija.

Prema riječima iz Posvete, gdje piše da se »privraćajući pisma staroga Testamenta« *namjerio* na »historiju... svete udovice Judite« i odlučio »da ju stumači našim jazykom«, dalo bi se zaključiti da je izbor gotovo slučajan, da mu se ta tema spontano nametnula. Ipak, doslovno shvaćanje tih riječi i previd da se radi o egzordijalnoj topici odvodi nas u zabludu.³ Moramo se složiti s P. Kasandrićem, koji još prije sto godina napisao: »Dakako mi ne možemo pomisliti da je on slučajno uzeo, da pjesnički obradi ovaj predmet iz Svetoga pisma, već da ga je promišljeno izabrao.«⁴

Slučajni — spontani ne bi bio baš i sretan odabir pripovijesti o Juditi iz više razloga. U Marulićevo je vrijeme još uvijek sporna kanoničnost te biblijske knjige. Činjenica da ju je Tridentski sabor u dekretu iz 1546. izrijekom uvrstio među kanonske spise (no i od tada ona figurira kao deuterokanonska), govori o aktualnosti tog pitanja. Marulić je bez sumnje znao za spornost njene kanoničnosti,⁵ ali kako je pokazao L. Padovese,⁶ on bez ustezanja poseže i za apokrifnim izvorima ukoliko mu osiguravaju građu za njegovu osnovnu nakanu.

Daleko je veća moralna aporija, tj. činjenica da je Judita počinila ubojstvo s predumišljajem; makar privremeno i s dobrom nakanom poslužila se svojom

³ Razabiru se i drugi *topoi*: skromnosti (»... veće nere sam dostojan), posvete (»hoteći... dar prikazati«) i novine (poznatu biblijsku pripovijest on iznosi na nov način — »našim jazykom«).

⁴ »Marko Marulić: život i djela«, u: *Judita*, Matica hrvatska, Zagreb 1901, str. LVIII.

⁵ Kanon svetih knjiga općenito uzevši za ranu je Crkvu grčki prijevod LXX, no to pitanje nije jednostavno ni jednoznačno. Sv. J e r o n i m, prevoditelj Svetog pisma na latinski (= *Vulgata*, službeni crkveni tekst Svetog pisma), tipičan je i složen primjer. Do 390. g. on priznaje potpuni kanon, ali pod utjecajem židovskih učitelja koji su ga oduševili za *veritas hebraica* (židovski se kanon razlikuje od LXX koju su kršćani prihvatili), on deuterokanonske knjige naziva apokrifima i ne prevodi ih osim *Knjiga o Tobiji* i *Juditi*. Više je pokrajinskih sabora i papinskih dekreta donosilo puni kanon. U Jeronimovo su vrijeme postojali *kanoni* lažno pokriveni autoritetom Nicejskoga i Kalcedonskog sabora, no tek je na Tridentskom saboru, na četvrtom zasjedanju 8. 4. 1546. g. kanon dobio legitimitet općeg sabora. Više o kanonu vidi u C. T o m i ć, *Pristup Bibliji*, Provincijalat franjevac konventualaca, Zagreb 1986, str. 143-211.

U *De civitate Dei* 18, 26, koju je Marulić posjedovao, Augustin navodi kako Židovi nisu u svoj kanon uvrstili Knjigu o Juditi (usp. i Izidor, *Etymologiae*, PL 82, 229). U knjizi iz Marulićeve osobne knjižnice *Biblia cum postillis Nicolai de Lyra et expositionibus Guillelmi Britonis in omnes prologos s. Hieronymi...*, Venetiis, Bonetus Locatellus 1489, koja se čuva u Franjevačkom samostanu u Poljudu-Split (sig. Ink 18 P. II f. 58v-65v) njegove vlastoručne marginalne bilješke uz Lirin komentar o Knjizi o Juditi također svjedoče da je bio upućen u problematiku.

⁶ Luigi P a d o v e s e: »Marco Marulić, lettore e divulgatore dei Padri«, u: *Colloquia Maruliana IX*, 2000, str. 141-151.

ženstvenošću i obmanom, što otvara mogućnost i za negativnu interpretaciju lika (spletkarica dolazi glave muškarcu), kojeg je onda teško predložiti kao uzor.⁷

Utemeljeno je mišljenje da je Marulić slijedio svoj literarni instinkt, uzimajući onu građu koja se mogla dostatno preoblikovati u pjesnički, epski autonomnu tvorevinu, budući da je u sebi nosila jezgru zapleta, dramatičnosti, dinamičnosti.⁸ Doista, mudra i pobožna heroina Judita rješava krajnje napetu egzistencijalnu dramu Betulijana. A kako piše Curtius, heroj kao mudrac i ratnik jedan je od temeljnih tipova homerske antropologije, a srednjovjekovna junačka epika stupa stopama Homera. Vergilije je pak stvorio novi, na moralnoj snazi utemeljen ideal. Na mjesto »mudrosti« stupa moralna krepost (*iustitia, pietas*).⁹ Na podlozi tih pjesničkih obrazaca stvara i Marulić (*Judita je premudra i smina* – 1196), no, to još uvijek ne iscrpljuje pitanje o motivima odabira ove »historije«. Marulić dakako ne pjeva samo da bi pjevao ni zato što je našao prikladnu građu; *larpurlartizam* je nespojiv s naglašenom angažiranošću njegovog opusa.

Taj motiv više je povjesničara književnosti vidjelo u »namjeri, da pruži narodu svome, na kojega je turska sila kidisala, razgovora i utjehe u onim teškim nevoljama, i da ga hrabri i sokoli pouzdanjem u Boga«. ¹⁰ Podastirući ideal viteštva svojim čitateljima Marulić je bez sumnje mogao računati na to da će ga oni prepoznati i da će u njima polučiti snažan psihološki efekt. Hrabra, herojska gesta jedne žene, koja beznadnu situaciju uspijeva radikalno preokrenuti na dobro svoje zajednice, zacijelo je mogla ohrabriti i Marulićeve sugrađane koji su se tada kao u svoje vrijeme građani Betulije nalazili u sličnoj životnoj pogibelji. Na toj bi razini ipak primjerenije bile »historije« o Gideonu, Samsonu ili Davidu, zanemarimo li uznapredovalu emancipaciju žene u renesansi. To što je o Davidu pjevao na latinskom, nije nikakva zapreka, jer u samog Marulića ima dovoljno primjera

⁷ Marulić je svjestan težine i prezivosti takvog čina pa ipak odbija optužiti je »za lukavštine, varke i čiste laži«: učinivši manje zlo, ona je spriječila drugo, daleko veće (usp. *Ins IV, 4 = II, 193; 199*). Tu on slijedi misao sv. Jeronima: »Homo autem, cui incumbit necessitas mentiendi, diligenter attendat, ut sic utatur interdum mendacio, quomodo condimento atque medicamine; ut servet mensuram ejus, ne excedat terminos, quibus usa est Judith contra Holofernem, et vicit eum prudenti simulatione verborum.« (*Apologia adversus libros Rufini*, PL 23, 412); više o tome vidi u B. G l a v i č i ć: »Podrijetlo Marulićeva učenja o laži«, *Colloquia Maruliana III*, 1994, 67-72.

⁸ M. T o m a s o v i ć: »Pjesničke i poetičke osobitosti Marulićeve 'Judite'«, u: M. Marulić: *Judita*, Književni krug Split 1988, str. 11.

⁹ Usp. Ernst R. C u r t i u s: *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1971, str. 181-182.

¹⁰ P. K a s a n d r i ć, *nav. dj.*, str. LVIII; usp. i M. K o m b o l, »O Marku Maruliću«, u: *Judita*, Zagreb, 1950, str. 19; V. F i l i p o v i ć, »Osnovi etičko-filozofske orijentacije Marka Marulića«, u: *Zbornik Marka Marulića 1450-1950*, JAZU, Zagreb 1950, str. 282; N. K o l u m b i ć, *Hrvatska književnost od humanizma do manirizma*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1980, str. 195; M. F r a n i č e v i ć, *Povijest hrvatske renesansne književnosti*, Školska knjiga, Zagreb 1983, str. 229; V. P a v l e t i ć, *100 pjesnika književnosti jugoslavenskih naroda*, Mladost, Zagreb 1984, str. 1 i dr.

autocitatnosti i prepjeva. Svakako, ni domoljubna motivacija /interpretacija također ne iscrpljuje sve značenjske slojeve same *Judite*.¹¹

Već je prof. Janja Jerkov ukazala da je potrebno modificirati dosadašnje pretežito »domoljubno« čitanje *Judite*, a raščlambu ljubavne tematike, u kojoj su se dosad uglavnom tražili petrarkistički elementi, proširiti. Domoljublje u *Juditi* valja promatrati više kao manifestaciju bogoslovne nego kao građanske kreposti. Prema njoj, u Marulićevoj pjesničkoj viziji *Judita* je hipostaza duše koja se trudi sačuvati intimno zajedništvo s Bogom, a njoj suprotnu požudnu ljubav personificira Holoferno.¹²

Primijenimo li osnovni hermeneutički princip pa i *Juditu* interpretiramo samim Marulićem, na putu smo otkrića »njenog lica« (koje je »prominila«) i nakane samog autora. Naime, godinu dana prije (20. lipnja 1500.) Marulić je završio prevođenje na hrvatski glasovito djelo *De imitatione Christi* i to na zamolbu i o trošku Dujma Balistrilića (*rogatu ex impensis reverendi presbiteri domini de Balistris primincerij ecclesie spalatensis*). Taj je svoj rad popratio kratkom bilješkom na kraju prijevoda, tj. da je učinjen *ad laudem dei proximorumque salutem*.¹³ Pretpostaviti je da su snažnu želju i nastojanje oko duhovne obnove u vlastitoj sredini gajili i Marulić i Balistrilić. Marulića je tada zacijelo osim erudicije resila i svetost života kad ga je prvak splitske Crkve zamolio da učini taj odgovorni posao. Štoviše, i sam je napisao djelo pod istim naslovom (*De imitatione Christi*) i poslao je Jakovu Grasolariju da ga on procijeni i objavi.¹⁴ Religiozni žar potvrđuje i njegovo hodočašće u Rim te jubilarne godine.¹⁵ U korizmi sljedeće godine, kako stoji u Posveti, on je spjevao svoju *Juditu*, što je moglo biti i produženi čin pokore učinjene hodočašćem,¹⁶ ali i dodatak djelu prevođenja Kempenčeve knjige, opet *ad laudem dei proximorumque salutem*. Kao što je *Naslidovan'je* puno savjeta i poticaja na krepostan život prevedeno postalo dostupna duhovna hrana, *Judita* je slična »hrana«, samo mnogo krepkija i ukusnija. Polarizirana na pozitivne i negativne, na kreposne i poročne, na poželjne i krajnje odvratne likove, radnje i svojstva, puna je borbenog i poticajnog naboja.

¹¹ »Rodoljublje ne možemo označiti kao dominantnu odrednicu epa, jerbo je *Judita* utemeljena na drugoj poetičkoj premisi,...« M. T o m a s o v i ć, »Judita Marka Marulića«, u: *Marko Marulić: Hrvatski latinisti*, priredili M. Tomasović, D. N o v a k o v i ć, Školska knjiga, Zagreb 1994, str. 17.

¹² Usp. Janja J e r k o v, »Amor sacro e amor profano nei poemi croati di Marulić«, *Colloquia Maruliana* IX, 2000, 217-225.

¹³ *Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja taščin segasvitnjih*, Književni krug Split, 1989, str. 205.

¹⁴ Iz pisma Grasolariju (pismo VII, *Colloquia Maruliana* I, 1992, str. 52-53) razabiremo njegovu motivaciju pri sastavljanju svoga djela (*opus nostrum*) *O nasljedovanju Krista*: on želi biti od koristi mnogima... da bi se dali na krepostan život i postizanje vječnoga blaženstva.

¹⁵ O tome vidi P. R u n j e: »O oporukama Marka Marulića i njegovu posjetu Rimu godine 1500.«, u: *Colloquia Maruliana* VI, 1997, str. 127-131

¹⁶ Pjevanje o *Juditi* za njega je bio i napor: »*trudna* toga plova ovdi jidra kala plavca moja nova« (2124-5).

Čini mi se mogućim i u tom svjetlu čitati Marulićeve riječi Posvete. To da je biblijsku »historiju« stumačio »neka ju budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke« možda i ne treba ograničiti samo na one koji ne znaju latinskoga ili talijanskog jezika (jer sam sadržaj pripovijesti zacijelo se moglo čuti u propovijedima na hrvatskom), nego bi se to moglo odnositi i na sve koji nisu vični učenom, spekulativnom izričaju, kakva je donekle i Kempenčeva knjiga, pa makar bila na hrvatskom. On je *Juditu* uobličio »u versih«, hrvacki, tj. po hrvatsku, po običaju »začinjavac i jošće po zakonu onih starih poet«, svjestan da se kod puka nevična knjizi poruka u stihu zbog rime i ritma lakše prenosi i pamti, a zbog slikovitosti izričaja na čitatelje /slušatelje djeluje snažnije.

Inače, sržna je poruka biblijske *Knjige o Juditi* odgovor na dvojbe između kreposti i poroka i na vjekovno pitanje zašto je sudbina oholih, silnih – poročnih u ovom životu bolja: u konačnici Bog izbavlja i proslavlja ponizne opsluživatelje Zakona, jer on je pomoćnik malenih, potporanj slabih, utočište napuštenih, spasitelj očajnih (*Jdt* 9, 11).¹⁷ Stoga držim da je u *Juditi* Marulić prepoznao veoma prikladnu alegoriju *militis Christi*: idealizirani lik »svete«, »počtene«, »plemenite« heroine savršen je *exemplum*, koji utjelovljuje ideal kreposti, pobožnosti i junaštva i koji je u svojoj simboličkoj pregnantnosti veoma privlačan i poticajan.¹⁸

Pod izrazom *miles /militia Christi* nipošto se ne misli na militarističke tendencije i borbene pokrete protiv poganstva u starini ili kasnije protiv nevjernika i heretika (križari), niti na današnji katolički integralistički antisionistički pokret u Italiji. Naprotiv, misli se na vjernički život u Kristovoj službi, na stil stroge askeze na razini osobne pobožnosti, na borbu protiv zla, nasljedovanjem Krista i življenjem evanđeoskih vrednota.

Još od sv. Pavla, koji se u svojim poslanicama služio izrazima i slikama iz sportskog i vojničkog života,¹⁹ u vrijeme mučenika pa preko crkvenih otaca, osobito

¹⁷ Usp. W. H a r r i n g t o n, *Uvod u Stari zavjet – spomen obećanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1977, str. 435.

¹⁸ István L ő k ő s drži da se »lik Marulićeve Judite može shvatiti kao pjesnička manifestacija kršćanskog vjernika« (usp. »Kršćanski moral, antička orijentacija i renesansna umjetnička teorija o imitaciji u Marulićevoj *Juditi*«, u: *Colloquia Maruliana IX /2000/*, str. 259-264). Primjeri su bili veoma omiljen oblik narodnih pripovijedanja poglavito u »uskrsnim pričama – *Ostermärlein*« i kod večernjih sijela (vidi »Exempel«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band III, Verlag Herder Freiburg 1959, 1293-4).

¹⁹ Stoički *topos* života kao vojevanja (S e n e k a, *Ep* 97; E p i k t e t, *Diss.* 3, 24; Marko A u r e l i j e II, 17) Pavao uvodi u kršćansko učenje: »Ne znate li da u trkalištu svi trkači trče, ali samo jedan dobiva nagradu! Tako trčite da je odnesete!« (*IKor* 9, 24 sl.). »Neka, dakle, ne kraljuje grijeh u vašem smrtnom tijelu, da slušate njegove požude; i ne predajte grijehu udova svojih za oružje nepravde, nego sebe, od mrtvih oživjele, predajte Bogu i udove svoje dajte Bogu za oružje pravедnosti.« (*Rm* 6, 12-13) »Obucite svu opremu Božju da se mognete oduprijeti lukavstvima đavlovim. Jer, nije nam se boriti protiv krvi i mesa, nego protiv Vrhovništva, protiv Vlasti, protiv upravljača ovoga mračnoga svijeta, protiv zlih duhova po nebesima. Zbog toga posegnite za svom opremom Božjom da uzmognete odoljeti u dan zli i održati se kada sve nadvladate. Držite se, dakle! Opašite

Origena, čitav je život vjere shvaćan kao vojevanje, kao borba protiv zlih duhova, napasnika.²⁰ Ta je borba započinjala s katekumenatom i intenzivirana u fazama inicijacije. Čitava je zajednica, a ne samo katekumeni, pozivana na askezu, na post i molitvu, na odricanje od *pomopa diaboli*, tj. sve što se ispriječi na putu do savršenosti, u konačnici do Boga.²¹ Na ovim se zahtjevima inzistiralo kroz cijelu povijest Crkve u pokorničkom propovijedanju i praksi, osobito tijekom korizme. Takvih »dan *svetih* korizmenih« Marulić je odlučio i »stumačio našim jazikom« *Juditu* kako bi njenim primjerom poticao na svetost sugrađane već zahvaćene dahom renesansnog individualizma, oholosti i »taščine«.

Napetost i jaz između »zakona tijela« i »zakona duha« (usp. *Rm* 7,20-23; 8,7; *Gal* 5, 17), između »sinova ovoga svijeta« i »sinova svjetla« (usp. *Lk* 16,8; *ISol* 5,5 sl.) udaljavanjem od karizmatičkih početaka bivala je sve veća. Mir i povlastice što ih je Konstantin od 313. udjeljivao Crkvi rezultirali su mnogim neiskrenim oportunističkim pokrštenjima, a to znači »nekršćanskim kršćanstvom«. Kao reakcija razvijao se pokret protiv posvjetovnjačenja Crkve i razvodnjavanja kršćanskog identiteta. Mučeništvo je zamijenila stroga askeza, življenje evanđeoskog ideala svetosti (pravednosti) bilo kroz paradigmu pustinjaštva i monaštva, bilo življenjem u svijetu poput »soli zemlje«, »svjetla svijeta« i »kvasca« (usp. *Mt* 5,14 sl; *IKor* 5,6; *Gal* 5,9). Razdoblja dekadencije autentičnog kršćanskog/ evanđeoskog života rađala su karizmatične vođe i pokrete: monaštvo, pauperistički i beginski pokreti, *devotio moderna*... Oni su izraz i svjedočanstva o težnji za kršćanskim savršenstvom i obnovom života apostolske zajednice kroz nasljeđivanje siromašnoga i poniznog Isusa. Potreba za reformom snažno se osjećala i u Marulićevo vrijeme. Na planu opće Crkve ona je kulminirala zapadnim raskolom i ratovima. Na planu pak individualne, unutarnje obnove Marulićev je doprinos nemjerljiv, imamo li u vidu recepciju i autoritet njegovih djela.

Da je i on život kršćanina shvaćao kao vojevanje usmjereno vječnom, nebeskom blaženstvu, veoma je slikovito izrazio u dvadesetoj paraboli koju

bedra istinom, obucite oklop pravednosti, potpašite noge spremnošću za Evanđelje mira. U svemu imajte uza se štit vjere: njime ćete moći ugasiiti ognjene strijele Zloga. Uzmite i kacigu spasenja i mač Duha, to jest Riječ Božju.« (*Ef* 6, 11-17) »A mi koji smo od dana, budimo trijezni, obucimo oklop vjere i ljubavi i stavimo kacigu, nadu spasenja.« (*ISol* 5, 8) »...jednodušno se zajednički borite za evanđeosku vjeru... Jer vama je dana milost: za Krista, ne samo u njega vjerovati nego za njega i trpjeti, isti boj bijući koji na meni vidjeste i sada o meni čujete.« (*Fil* 1, 27-30) »Teži za pravednošću, pobožnošću, vjerom, ljubavlju, postojanošću, krotkošću! Bij dobar boj vjere, osvoji vječni život na koji si pozvan ...« (*ITim* 6,11-12) »Dobar sam boj bio, trku završio, vjeru sačuvao.« (*2Tim* 4,7)

²⁰ Inspirirajući se na Pavlovoj analogiji *militia Christi*, Tertulijan je za krštenje prvi upotrijebio izraz *sacramentum*, koji je izvorno označivao zakletvu vojnika pri stupanju u službu kao i njihove obveze prema božanstvima. Izraz je ostao do danas, ali je izbljedio njegov smisao zakletve *par excellence*, obveze i predanja sebe sve do žrtve vlastitog bića. Vidi i *Militia Christi*, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band VII, Verlag Herder Freiburg 1962, 418.

²¹ *Quidquid Dei non est, vel Deo displicet: hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei egeramus* (T e r t u l i j a n, *De spectaculis*, PL 1, 655).

zaključuje riječima: »Ovdje se valja boriti (protiv pet osjetila, tj. protiv strasti) da bismo ondje otpočinuli, ovdje pobijediti da bismo ondje bili okrunjeni. Neka se dakle ratom potraži mir, jer on se postiže samo ratovanjem.«²² Znajući pak »da se na ljudsku dušu većma djeluje primjerom da bi se podvrgla težim naporima«²³ za to je vojevanje pružio »primjere kreposna života« i izložio ih »na ugled onima koji i sami žude postati svetima«, veli u Posveti *Institucije* – zbirke *exempla sanctorum*.²⁴ Bez obzira na to je li prije napisao *Evanđelistar* i *Instituciju* ili *Juditu*,²⁵ i *Judita* je utjelovljenje, personifikacija kreposti, *exemplum militis Christi* snažnoga psihološkog učinka.²⁶

Praksu da se ljudskim, uglavnom ženskim likom personificira neki apstraktni pojam još je rana Crkva preuzela za čudorednu pouku. Ideja o dva puta i sukob vrlina (kreposti) i poroka prisutni su u mnogim djelima (usp. *Izr* 28, 18; *Didache*, *Ps. Barnabina poslanica*; *Herma Pastir*). Možda je najbolji primjer Prudencijevo alegorijsko djelo *Psychomachia*, gdje *Judita* i *Holoferno* figuriraju kao savršeni likovi za prikazivanje dvoboja *Vjere* (*regina Fides*) protiv *Idolopoklonstva* (*Veterum Cultura Deorum*), *Čistoće* (*Virgo Pudicitia*) protiv *Bludnosti* (*Sodomita Libido*), *Strpljivosti* (*Patientia*) protiv *Srdžbe* (*Ira*), *Poniznosti* (*Mens Humilis*) protiv *Oholosti* (*Superbia*).²⁷

²² »Pedeset priča«, u: Marko Marulić: *Latinska manja djela I*. Preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir G l a v i ć i ć, Književni krug Split 1992, str. 349-350. Vidi i I. Martinović: »Marulićev etički nauk o miru«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2000/1-2, str. 17-57.

²³ M. Marulić: *Institucija – Posveta*. Preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir G l a v i ć i ć, Književni krug Split 1986, sv. I, str. 57.

²⁴ *Isto*.

²⁵ Postoje uvjerljive naznake da su postojala neka izdanja *Evanđelistara* i *Institucije* prije 1501. (Usp. P. R u n j e: »O ranim izdanjima *Evanđelistara* i *Institucije*...«, u: *Colloquia Maruliana III* (1994), str. 93-98.)

²⁶ Prepoznavši u *Juditi* poruke iz drugih njegovih djela, K r l e ž a je ustvrdio da su Marulićeva »djela 'De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum' (1506), 'Evanđelistarium' (1516), 'De humilitate et gloria Christi' (1519) samo ideološka prolegomena za sintezu: *Juditu*.« (*O Marinu Držiću, ogledi iz književnosti*, sv. 7, Prosveta, Beograd, 1949, str. 5.)

²⁷ ... regina Fides animarat in hostem.

...uirgo Pudicitia speciosis fulget in armis,
 ...Assyrium postquam thalamum ceruix Olofernis
 caesa cupidineo madefactum sanguine lauit,
 gemmantemque torum moechi ducis aspera Iudith
 spreuit et incestos conpescuit ense furores,
 famosum mulier referens ex hoste tropaeum
 non trepidante manu uindex mea caelitus audax?
 at fortasse parum fortis matrona sub umbra
 legis adhuc pugnans, dum tempora nostra figurat... (*Psychomachia*, 106-139, PL 60,

32.)

U boju su i ostale kreposti sa svojim suprotnostima — porocima: *Iustitia*, *Honestas*, *Sobrietas*, *Ieiunia*, *Pudor*, *Simplicitas*, *Spes*,...

I drugi oci veličaju Juditu kao utjelovljenje kreposti i to ukupnosti kreposti, makar je stavljali kao opreku nekom pojedinačnom poroku:

»*Fortitudinem* viduis non deesse in Judith ostenditur: cujus veste ac jejuniis commemoratis, describitur ejusdem in Holophernem praeparatio. Quanta fuerit ejus *castitas*, atque in commentanda pia fraude *sapientia*: quanta etiam *temperantia* et *sobrietas*. Ad extremum demonstrato non majorem in ipsa fortitudinis quam *prudentialae* laudem emicare, summa ejus in tanto successu *modestia* declaratur«,

piše Ambrozije i, veličajući njezine odlike, nudi je kao uzor za nasljedovanje.

»Quid caetera persequamur, quod inter millia hostium casta permansit? Quid ejus *sapientiam* praedicemus... Quid *sobrietatem* loquar? *Temperantia* enim virtus est feminarum. Inebriatis vino viris et somno sepultis abstulit vidua gladium,... Advertitis igitur quantum nocere mulieribus possit ebrietas, quando viros vina sic solvunt, ut vincantur a feminis? Esto igitur, vidua, temperans: casta primum a vino, ut possis casta esse ab adulterio. Nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Judith bibisset, dormisset cum adultero. Sed quia non bibit; haud difficile ebrios exercitus, unius sobrietas et vincere potuit, et eludere. Nec dexterarum tantum hoc opus, sed *multo major trophaea sapientiae*. Nam cum manu solum Holophernem vicisset, consilio omnem hostium vicit exercitum. Suspenso enim Holophernis capite, quod virorum non potuit excogitari consilio, suorum erexit animos, hostium fregit: suos pudore excitans, hostes quoque terrore percellens; eoque caesi sunt et fugati. Ita unius viduae temperantia atque sobrietas non solum naturam suam vicit, sed quod est amplius, fecit viros etiam fortiores.«²⁸

»Judith luxurioso Holophernis haudquaquam inflexa convivio, solo titulo *sobrietatis* desperatum lacertis virilibus reportavit triumphum, patriam obsidione exuit, ducem militiae suis manibus occidit. *Exemplum evidens*, quod et illum terribilem populis bellatorem virum luxuria sua emollivit, et *hanc feminam temperantia cibi fortiorem viris fecit*. Non hic in sexu suo victa est natura, sed in cibo suo vicit.«²⁹

²⁸ *De viduis*, VII, PL 16, 245. I drugdje Ambrozije veliča Juditinu kreposnost: ... Itaque unius mulieris jejunium innumeros stravit exercitus ebriorum (*De Elia et ieunio*, IX, PL 14, 706; usp. i XIII). Sličnu misao nalazimo i u Venancija Fortunata: Sobrietas Judith vincere sola facit (*Miscellanea*, PL 88, 266).

Štoviše, riječi: ... honestatis fuit se malle pro omnibus periclitari, ut omnes eximeret periculo (*De Elia et ieunio*, XIII) kao da aludiraju na one Kristove: »Nema veće ljubavi od ove da tko život svoj položi za svoje prijatelje.« (*Iv* 15, 13)

²⁹ *Epistola* LXIII, PL 16, 1197.

Govoreći o bezgrešnosti Bogorodice, sv. Augustin Juditu ubraja među najveće starozavjetne autoritete — pravednike /svece.³⁰ A sv. Jeronim, koji dvoji o kanoničnosti Knjige o Juditi u prologu veli: »Accipite Judith viduam, *castitatis exemplum*, et triumphali laude, perpetuis eam praeconiis declarate.«³¹ I u poslanici Furiji Juditino odsijecanje glave Holofernu vidi kao trijumf čednosti nad požudom.³² Otvraćajući pak udovicu Salvinu od drugoga braka, Jeronim joj preporučuje uzore Juditi i Anu, kći Penuelovu (usp. *Lk* 2, 36-38), koje su dane i noći provodile u hramu, te molitvama i postovima sačuvalе blago čednosti. Štoviše, u Juditi on vidi *tip* Crkve koja je odsjekla glavu đavlu.³³ To nije osamljen slučaj. U crkvenoj tradiciji ona je ostala prisutna kao alegorija Crkve (i istovremeno svakog pojedinog kršćanina, člana te Crkve) u borbi protiv Sotone. Susrećemo je primjerice u Grgura, Izidora Seviljskog, Hrabana Maura³⁴ kao i Petra Lombardskog, kroz stoljeća nezaobilaznih autora u intelektualnoj formaciji. U tumačenju Pavlovih poticaja Petra Lombardskog nailazimo na borbenu atmosferu i militaristički leksik: neprijatelj, đavao, zlo, oružje, krepost-krepčina, borba, pobjeda, sloboda. Za borbu protiv knezova tame i zloće on pruža primjer krepostima oboružane Judite i njene pobjede:

»Hoc ergo nos hortatur Apostolus, ut non contra hominem malum, imo pro illo, sed contra diabolum qui cum illo operatur et in illo, oremus; et quidquid possumus faciamus, ut diabolum expellatur et angeli ejus, et homines liberentur. Ipsi enim daemones quasi equites pugnant in suis equis, hominibus, scilicet.

... Ergo bellum gerimus adversus rectores tenebrarum, id est infidelium, hoc unum praelium est. Alterum autem cuique in seipso

³⁰ Sancta virgo Maria sine ullo vixit peccato. Nullus praeterea sanctorum absque peccato. Deinde commemorat eos, »qui non modo non peccasse, verum etiam juste vixisse referuntur, Abel, Enoch, Melchisedech, Abraham, Isaac, Jacob, Jesu Nave, Phinees, Samuel, Nathan, Elias, Joseph, Eliseus, Micheas, Daniel, Ananias, Azarias, Misael, Ezechiel, Mardocheus, Simeon, Joseph cui desponsata erat virgo Maria, Joannes«. Adjungit etiam feminas, »Deboraham, Annam Samuelis matrem, Judith, Esther, alteram Annam filiam Phanael, Elisabeth, ipsam etiam Domini ac Salvatoris nostri Matrem, quam« dicit »sine peccato confiteri necesse esse pietati«. (*De natura et gratia*, XXXVI, PL 44, 267)

³¹ *Praefatio Hieronymi in Librum Judith*, PL 29, 37-40.

³² »Video armatam gladio manum, cruentam dexteram. Recognosco caput Holophernis de mediis hostibus reportatum. Vincit viros femina, et *castitas truncat libidinem*: habituque repente mutato, ad victrices sordes redit, omnibus saeculi cultibus mundiores.« (Ep. 54: PL 22, 559)

³³ »... Judith de Hebraea historia, et Annam filiam Phanaelis de Evangelii claritate, quae diebus et noctibus versabantur in Templo, et orationibus atque jejuniis thesaurum pudicitiae conservabant. Unde et *altera in typo Ecclesiae, diabolum capite truncavit*; altera Salvatorem mundi prima suscepit...« (*Epistola LXXIX Ad Salvinam*, PL 22, 732; vidi *Izabrane poslanice sv. Jeronima*, preveo Ivan Marković, Hrvatsko katoličko tiskovno društvo, Zagreb 1908, sv. II, str. 131.)

³⁴ Grgur, *Super Cantica canticorum expositio*, PL 79, 483: *Judith et Esther typum Ecclesiae gestant*, hostes fidei puniunt, ac populum Dei ab interitu eruunt (I z i d o r, *Allegoriae sacrae Scripturae*, PL 83, 116).

est, et hoc grave bellum et molestius, in quo quisquis victor exstiterit, illos quos videt inimicos, id est principes mundi continuo superabit; et si illos vicerimus qui sunt principes malitiae, et quorum instinctu vitia carnis contra nos saeviunt, tunc facile superare poterimus omnes ministros illorum. Superato enim principe exercitus facile fugatur, sicut ex libro Judith ostenditur, ubi narratur quod Holopherne principe militiae interempto, multitudo exercituum in fugam versa [est], et a Judaeis facile superata. Ut autem vincere valeamus, spiritualis armatura assumenda est. Propterea, etc., quasi dicat: Quia tales hostes habemus et de tanta re, propterea accipite contra eos armaturam Dei, id est qua Deus suos armat, et ideo accipite, ut possitis resistere malis et spiritualibus nequitiis, in die malo, id est in hac vita, ubi est tentatio.

Aliter enim non possetis resistere, nisi habita armatura virtutum, et ut perfecti virtutibus possitis stare in omnibus, scilicet prosperis et adversis, et quia armatura Dei necessaria est. State ergo viriliter, quoties provocamini, succincti lumbos vestros, id est carnales concupiscentias, cingulo castitatis, succingentes vel frenantes, et hoc non in simulatione, sed in veritate, ut vere propter Christum luxuriam refrenetis, quae in lumbis maxime viget. Vel, in charitate, hoc facite, id est per charitatem. Et estote induti lorica iustitiae, id est iustitia sit vobis lorica cuique secundum jus faciendo, ne pateat locus hosti; et estote calceati pedes, id est affectiones vestrae sint munitae virtutibus, ne a vitiis pungantur: et hoc, in praeparatione Evangelii, ut sitis ita praeparati ad praedicandum Evangelium vel ad complendum praecepta Evangelii, Evangelii dico, pacis, scilicet quod nuntiat pacem inter Deum et homines. Calceamenta haec virtutum debent habere praedicatores, ne ille qui praedicat pede mentis terram tangat, id est pro terrenis faciat.³⁵

Na temeljima otačke tradicije, srednji je vijek sa svojom sklonošću simbolizmu nastavio u Juditi gledati utjelovljenje ideala koji može oplemeniti zemaljsko djelovanje.³⁶ Duboka crta askeze, hrabre požrtvovnosti svojstvena je viteškom idealu. »Podsvjesna dubina osjećaja borbene hrabrosti same po sebi: jezom ispunjeno istupanje iz tijesna egoizma u uzbuđenje životne opasnosti, duboko ganuće zbog hrabrosti druga, slast vjernosti i samopožrtvovanja... Taj primitivni osjećajni svijet je temelj na kojemu je izgrađen viteški ideal... blisko srodan grčkoj kalokagatiji.«³⁷

³⁵ *Collectanea in epistolas sancti Pauli*, PL 192, 218.

³⁶ »Funkcija simboličkog poistovjećivanja i personificiranja bila je tako razvijena da se svaka misao gotovo sama od sebe mogla pretvoriti u 'personnage', tj. u igrokaz. Ta u svakoj se ideji gledalo biće, u svakom svojstvu supstancija; stvaralačka imaginacija pridavala im je kao bićima odmah i oblik osobe.« Johan H u i z i n g a, *Jesen srednjega vijeka*, Naprijed, Zagreb 1991, str. 196.

³⁷ *Isto*, str. 67; 95; 193.

Iako je kao zavodnica Judita bila prikladnija figura Eve nego Marije,³⁸ njezin je pothvat uglavnom prikazivan kao plemenit i hvalevrijedan čin.³⁹ Naime, motiv neznanja i obmane već je u otačkoj tradiciji prikazan u pozitivnom svjetlu. Đavao — knez ovoga svijeta (*Iv* 12,31; 14,30) zbog grijeha je polagao pravo na gospodstvo nad čovjekom, ali je bio prevaren i naveden da nasrne na Božjeg pravednika — Krista, koji prividno pobijeđen — usmrćen, uskrsnućem biva pobjednikom.⁴⁰ Juditinu spremnost da žrtvuje čednost Ambrozije opravdava što je to učinila za vjeru, smatrajući da bi je u protivnom, nakon pada neprijatelju u ruke, svakako izgubila.⁴¹ Ističući da je njezin čin ispunjenje volje Božje, i to obrana slave Božjeg imena protiv oholosti idolopoklonstva (... *rabi Juditi / pomози, ka volju tvu želim spuniti*), i Marulić povlači paralelu između nje i Marije (*Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum voluntatem tuam — Lk* 1, 38). Ozijine riječi: *a ti meu ženami blažena s' Judita* (1651) referiraju se na Elizabetine riječi upućene Mariji: *Blažena ti što povjerova...* (*Lk* 1, 45), ali su i reminiscencija gradacije u Isusovu odgovoru: *Još blaženiji oni koji slušaju riječ Božju i vrše je* (*Lk* 11, 28).

U umjetnosti srednjeg vijeka Judita se dakle pojavljuje kao uzor vrline koja nadvladava porok, a povezuje se i s alegorijskim likom poniznosti; njen herojski lik biva učestalom temom u renesansi, a i kasnijim razdobljima.⁴² Skrenuo bih

³⁸ Veličajući čednost Jeronim je ipak uspoređuje s Marijom: »Mors per Euam, uita per Mariam. Ideoque et ditius uirginitatis donum fluxit in feminas, quia coepit a feminha. Statim ut filius Dei ingressus est super terram, nouam sibi familiam instituit ut, qui ab angelis adorabatur in caelo, haberet angelos et in terris. Tunc Olofernae caput Iudith continens amputauit...« (*Ep. XXII: Eustohiji*, u: Sveti Jeronim: *Izabrane poslanice*, preveo I. Marković, dvojezično izdanje priredio J. Bratulić, Književni krug Split, 1990, str. 277-278.)

³⁹ Hermeneutički postupak alegoreze stoici su počeli primjenjivati na s moralnog gledišta »nezgodna« mjesta u mitovima. Crkveni oci općenito (a poglavito Origen, optuživan za pretjerivanje u tom smislu) tu su metodu primjenjivali u tumačenju Svetog pisma vođeni načelom: *super fundamenta historiae spirituale extruere aedificium et perfectae ecclesiae ornamenta monstrare* (usp. Jeronim, *Commentaria in Isaiam, lib. VI Prologus*, PL 24, 205).

⁴⁰ Usp. 1 *Kor* 2, 8; Ignacije, *Ef* 19, 1-3; Origen *Hom. Ex*, 6,9; *Com. Mt* 16, 8; Grgur iz Nise *Or. Cat.* 20 sl.

⁴¹ »Et Judith se, ut adultero placeret, ornavit quae tamen quia hoc religione, non amore faciebat, nemo eam adulteram iudicavit. Bene successit exemplum. Nam si illa quae se commisit religioni, et pudorem servavit et patriam; fortassis et nos servando religionem, servabimus etiam castitatem. Quod si Judith pudicitiam religioni praeferre voluisset, perdita patria, etiam pudicitiam perdidisset.« (*De virginibus*, PL 16, 213.)

⁴² Usp. J. Hall, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Školska knjiga, Zagreb 1998, str. 144. Pripovijest o Juditi tema je mnogih književnih i likovnih djela (njom su se nadahnuli primjerice Lucrezia Tornaboni /umrla 1482/ (vidi: Luciana Borsetto: »Storie di Giuditta« in Europa tra quattro e cinquecento: Il »Cantare« di Lucrezia Tornabuoni; il poema di Marko Marulić, *Exordium e narratio*: prime ricognizioni, u: *Colloquia Maruliana* VII, 1998, str. 95-126), Joachim Greff (vidi Gabrijele Mecky: »Mercket das /Gott zuernet nicht so/ gleich wie ein Mensch pflegt oft zu Thun« – oder etwa doch? Zum Bild Gottes in Marulićs *Judita* (1501) und Greffs *Tragoedia des Buchs Judith* (1536), u: *Colloquia Maruliana* X, 2001, str. 233-252), Guillaume Salluste du Bartas /1578/, Anne d'Urfé /1589/ (o njihovim djelima izlaganja održana na »Marulićevim danima« 2001. bit će objavljena,

pozornost na primjer iz stare engleske proze, na *Homiliju o Juditi* sv. Aelfrika, opata samostana St. Alban i poslije biskupa, napisanu između 997. i 1005. g.⁴³ Podijeljena su mišljenja znanstvenika je li napisana da demoralizirane Engleze ohrabri za obranu domovine od danske invazije ili zbog moralne niskosti društva, poglavito klera. Svakako redci 339-355 ističu da pravednost može nadvladati snagu, što može pomiriti domoljubno i moralističko-parenetsko tumačenje, kao i kod Marulića. Naš Splitsanin naime aktualna stradanja smatra kušnjom (*jer Bog u ničemu zato nevolji jih / Da tim iskusi jih je li njih život prav / i je li vera u njih i s ufan'jem ljubav — 960-962*) ili kaznom grješnom kršćanskom svijetu ogrezlom u poroke (samoljubivost, pohlepu, oholost, sebičnost, otimačinu, drzovitost, osornost, hule, pogrde Boga): »I stoga je Bog prinuđen da za nepravdu koja mu je nanesena sam kažnjava...«⁴⁴

... *Karan'je Božje to jest manje,*
ner naše zgrišan'je i naše poganje.

nadamo se, u *Colloquia Maruliana XI*, S. Botticelli /1469-70/ (Judita u pratnji Abre, s mačem u desnoj i graničicom masline u lijevoj ruci; Pronalaženje mrtvog Holoferna); Lucas Cranach Stariji /1530/; Luca Giordano /1704/. Vidi i: Luciana Borsetto, »Introduzione«, u: *Libro di Marko Marulić Spalatino nel quale si contiene la storia della santa vedova Judit...*, Hefti, Milano 2001, str. 7-35.

⁴³ Usp. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band I, Verlag Herder Freiburg 1957, 335. Homiliju je prvi put objavio Bruno A s s m a n n, *Angelsächsische Homilien und Heiligenleben* (Bibliothek der angelsächsischen Prosa, 3), Kassel, 1889. Judita je objavljena kao homilija IX (str. 102-116). Reprint s uvodom Petera Clemoesa objavljen je u Darmstadtu, 1964, a Stuart L e e je 1999 načinio *on-line* izdanje popraćeno studijom (<http://users.ox.ac.uk/~stuart/kings/>). Judita na engleskom postoji i u stihu: nađena je u Beowulfovom rukopisu, British Library, MS Cotton Vitellius A. xv, ff. 202a-209a. Edna P u r d i e pruža pregled adaptacija Judite (*The Story of Judith in German and English Literature*, Paris, 1927, str. 3-18).

⁴⁴ »Propovijed Marka Marulića o Kristovu posljednjem sudu«, u: *Latinska manja djela* I. Preveo, komentirao, priredio latinski tekst i dodao kazala Branimir G l a v i č i ć, Književni krug Split 1992, str. 168. U pismu prijatelju J. Čipiku, 19. srpnja 1501. Marulić mu priopćava: »Ponovno razmišljajući u sebi o tlačenju kršćana od strane nevjernika i tražeći u mašti uzroke, palo mi je napamet da o tome izradim jednu malu raspravu... Šaljem vam je... pisana je talijanskim jezikom da bi je svatko mogao razumjeti. Ako vam se bude činilo da bi se mogao postići neki duhovni plod među kršćanima, dajte je na štampanje. ... A to znači da će stvar ići dobro ako se crkveni velikodostojnici i svjetovna gospoda budu pobrinuli da se podanici, putem zabrana i kazni, okane javnih zločina koje vrše. Inače s nama je gotovo, protiv nas će uvijek biti Božji gnjev, koji je više potican nemarom onih koji predsjedaju, nego nedostacima narodâ... Očiti su znaci Božjeg gnjeva, a malobrojni su oni koji to uzimaju u obzir... (*Colloquia Maruliana I*, 1992, str. 35-37). I u sonetu *Qual meraviglia se 'l furor turchesco*, gdje su poroci razuzdanih kršćana alegorizirani likovima zvjერი, izražava istu misao:

Zač sila turska tlači te i bije,
Kakva li čuda, o karstjanski puče...
Ne ćete li se ispraviti na vrime,
Gnjiv, mnim, ne more Višnji uzdaržati,

A da vas krutim bičima ne šine (prepjevaao M. T o m a s o v i ć: *Prepjevni primjeri*, Ceres, Zagreb 2000, str. 77).

*Bog nas bi(j)e hlanje nere dostojimo
 Sarčno na nas zvanje da ga se bo(j)imo,
 da grih ostavimo, da bolji bivamo,
 a ne da zgubimo ča na svit imamo (973-8)*

Neporočnost /svetost, prema tome, nužan je preduvjet mira i blagostanja i ovdje na zemlji, a poglavito blaženstva u vječnosti. Taj njegov izvorno biblijski stav, tj. da sudbina ovisi o vjernosti savezu i Bogu, sažimlje Akiorova opominjuća »besida«: (*nigdar ne izgubiše, ner kad grih sape jih... / dobrosrićni bihu vazda der do vika, / dokol ne padihu u prezpravgja nika — 587... 600*)

Da bi se odgovorilo na pitanje zašto je Marulić u *versih harvacki složio historiju o Juditi* i kome ju je namijenio, valja dakle imati u vidu što je Judita u prethodnoj tradiciji. Valja u vidu imati i kršćansku /Marulićevu antropologiju, soteriologiju i eshatologiju,⁴⁵ tj. da je čovjek stvoren od zemlje, ali na sliku Božju. Ta bogolikost, grijehom narušena, u Kristu obnovljena, nasljedovanjem Krista se izgrađuje i vodi do vječnog blaženstva na koje je čovjek pozvan. No, ne samo vječnost, nego i vremenita ovozemaljska sudbina uvjetovana je, prema Marulićevu uvjerenju, kreposnošću /poročnošću življenja. Stoga on kao angažirani vjernik, erudit i vrstan pjesnik poseže za likom Judite kako bi i poučio, ali i snažno poticao.⁴⁶ On pjeva i o njenom karakteru (*ethos — svih nadhaja lipostju, dobrotom*) i o njenim djelima (*prakseis — smina nje stvorenja*), no u cjelini ona je simbol kreposti i neodoljivo privlačan uzor kršćaninu u procijepu između dobra i zla.⁴⁷ Šaljući je Balistriliću piše:

»Eto k vam gre Judita gospoja ma visoko počtovana, more biti ne s manjom urehom nego kada se ukaza Olofernu, ne da vas kako i njega tim prihini, da prija pokripi u uzdaržan'ju svete čistoće, prid oči vaše ponesši i postavivši sve lipote, krasosti, kriposti, dike i slave svoje, kimi se je urešila vele plemenitije i gizdavije nego keno se reše svilom, zlatom i biserom; a znajući da će moći tako počteno pribivati pod strihom vašom kako je nigda pribivala u Betuliji pod svojom«.

⁴⁵ O tim temama pisali su: Ivan Golub: »L'antropologia di Marulić«, u: *Colloquia Maruliana* IX, 2000, str. 153-164; Mladen Parlrov: »Marulićeva nauka o spasenju«, u: *Colloquia Maruliana* VII, 1998, str. 59-74; Branko Jozić: »De novissimis Marka Marulića«, u: *Colloquia Maruliana* X, 2001, str. 189-202.

⁴⁶ Postoje mišljenja »da je Marulićev izbor bio podobniji za poetsku obradbu nego za moralističku nadgradnju« (usp. M. Tomasović: *Nav. dj.*, str. 11), ali i da je generalna i fundamentalna tendencija Marulićeva stvaranja da »općinstvu poda moralna štiva« (Vidi V. Filipović, *Nav. dj.*, str. 282). Šrepeš izričito tvrdi da je »pjesniku 'Judite' svakako preča moralna tendencija nego pjesnička obradba« (*O Maruliću. O 400-godišnjici Marulićeve »Judite«*, Rad JAZU, knj. 146, Zagreb 1901, str. 59).

⁴⁷ »Simbolizam je najmoćnije oruđe govorene i pisane riječi. Stoga se njome i njime obilato služe i tzv. religiozna književnost, vjerska poezija i kršćanska homiletika... I radnja se odvija na dvije razine: otvorenoj (površinskoj, explicitnoj) i uvijenoj (dubinska, simbolička)« (Živan Bezic: *Znakovi, simboli, mitovi*, Đakovo 1998, str. 73). Na simboličkoj razini valja čitati i stihove koji ističu Juditinu krasotu i privlačnost: Ča veće dim tebi? Paris taku ženu / imil da bi sebi, pustil bi Helenu (1156-57).

Ipak, osim Balistrilića adresati njegova djela mogle su biti djevice /redovnice, kler, ali i svi koji su činili ili šutke promatrali »javne zločine« o kojima piše prijatelju Ćipiku.⁴⁸ *Judita* je upućena svima koji su, prepoznavši *lipote kriposti*, spremni hrabro se suprotstaviti Zlome u dramatičnoj borbi o kojoj ovisi »biti ili ne biti«, odnosno »kako biti« već ovdje u vremenu, a poglavito u vječnosti. Zapravo, koliko god u osnovi prati biblijsku »historiju«,⁴⁹ on je modelira prema svojoj nakani u snažnu antitezu dobra i zla, pobožnosti i grijeha punu sveto-pisamskih reminiscencija. Njihov odabir i odgovara duhu korizme u kojoj pozivu na obraćenje i krepost prethodi isticanje grozote grijeha.

U Marulićevu spjevu oholost je najveći grijeh i izvor svih ostalih; u odnosu na izvornik on je spominje deset puta više. Drskost Asiraca kod njega je jasna reminiscencija opisa istočnoga grijeha, gdje se ljudima nisu otvorile oči niti su postali kao bogovi. Naprotiv, posljedica te oholosti bili su gubitak milosti i prijateljstva s Bogom, stid, strah, prokletstvo i smrt (usp. *Post* 3, 5-19):

jer se oholiše, izgubiše mnoga. / Pored da je boga, Nabukodonosor / mnjaše...(36-38); Oholosti luje vidi li ovoga, / ki se ne sviduje, mneć se vekši Boga? (382-383). Upravo da bi istaknuo tu oholost, želju za gospodarenjem i posjedovanjem sve do divinizacije /idolatrije Marulić za razliku od biblijskog izvornika Nabukodonozorovu vojnu na Zapad i Judeju ne predstavlja kao odmazdu za uskraćivanje pomoći u njegovu sukobu s Arfaksatom.

Manifestacije toga grijeha su manjak razbora: (*O koliko blude ki kažu došasna, /brez razbora sude kakono iza sna — 82*), srditost (*a paka sarde se, ja prtit žestoko — 66*), proždrljivost (*Počāše se i u mraz, toko biše prtil, / vas obal kako praz ki još ni strižen bil — 237-238*), pohlepa (*skupost pribāča sve hoteć odarti — 102; hlepec na tuja lovišća vrić mriže, /kako ljuta guja gori glavu dviže — 147-148; poplini i svučē...kastile parćiju vase, polja, gore... 323-328*), zastrašivanje (*da me se svak boji, svaki da me čtuje — 159*), surovost (*potučē / svih u njem, kako skot, a njega rastučē — 320-321*). Posljedice su poput elementarne nepogode, uništenje i pustoš (*Začarni kako čarp polje, kad požar sta, /ne bi utlin ni karp, da golo sve osta. /Jer hip još ne posta, posiče i drivje, /ni loza ne osta, u zemlji ni žil'je — 340-343*).

Holoferнове riječi:

*I puk tvoj gardinu da ne skaže k meni,
ne bi mu jačinu kušali tužbeni.
Bili bi blaženi u svem svomu horu,
budući službeni Nabukdonosoru (1240-1243)*

⁴⁸ Vidi bilj. 44.

⁴⁹ Marulić nije samo u stihu prepričao biblijsku »historiju«, nego »u svakoj prigodi, koja mu se pruža, izražava svoje etičke sudove«. Svoj religiozni spjev razdijelio je »na dvije drame ili na dva eposa od po tri pjevanja. U jednom prikazuje dramu ili epos naduivanja materijalne sile, a u drugom pobjedu duhovnih sila: održavanja zakona i pouzdanja u sebe pri nasrtu grube sile«. (Petar S k o k, *Nav. dj.*, str. 233-234; 236.)

reminiscencija su Sotonina iskušavanja Isusa i traženja da mu se Isus pokloni (*Mt* 4,3-10), o čemu se čita u liturgiji, na početku korizme. Slično se *Judita* i *Abra*, koje *ne bihu zaspale* (1538), predstavljaju kao mudre djevice (*Mt* 25, 1-13) koje bdijući spremne dočekaše trenutak odlučujući za njihovu daljnju sudbinu. Scenu korizmene liturgijske i paraliturgijske pobožnosti odražavaju i riječi:

*...u carkvu stojući
i parste lomiti jaše jadajući,
k Bogu vapijući: Bože, sagrišismo,
na zlo pristajući, nepravdu činismo* (847-850).

Pokornička djela *Betulijana* — trapljenje tijela (... *pleća sva odiše / vričišćem tim ostrim ter suze roniše* — 446-7), žrtve (*žartja kono čisti grišnike od grihov* — 461) i molitve Bogu — korespondiraju s kršćanskom korizmenom praksom. Na običaj (crkvenu zapovijed) da se ispovjedi i za Uskrs pričesti mogao se odnositi poticaj:

*A sad Božju hižu kino uzdaržite,
k kim duše pribižu da jih očistite.
Pristoji se, vite, popovstvu vašemu,
da sartca kripite vi puku našem* (955-958).

*Poste ter moljen'ja listo ne pustite,
dilo ponižen'ja svagdan prikažite...
Pričaše postiti, te riči slišeci,
i žartja činiti, udilje moleći,
vričišća noseći, po glavi luženi
da budu proseći bogom pohojeni* (506-507...518-521)

nisu samo Eliakimove riječi *Betulijanima*, nego i Marulićeve *Splićanima*. Brižljivo opisana groteskna scena žderanja i opijanja u Holofernovu taboru, nakon čega *zanose tud ovud nogami, ... ctakljahu jim oči, ... niki o ploči udri sobom pad se; niki se pomoći, niki kara svad se, ... niki rigniše, niki se gnušahu, a niki ležiše, niki na nj padahu, ... jiše kako voli, da još veće piše* (1509-1522; 1543) dopunjena je katalogom starozavjetnih i poganskih likova kojima je jelo, odnosno piće, zagorčalo sudbinu. Imamo li u vidu spominjanje »javnih zločina« zbog kojih prijeti propast,⁵⁰ opisanim je karikaturnim likovima ošinuo i neke sugrađane, a druge u duhu korizme potaknuo na umjerenost upozoravajući koliki pad uzrokuje porok u tom smislu (da su pićem svladani svjesni *koko martav tovar, ... da je vitez svinja* — 1524; 1528).

⁵⁰ Pismo J. Cipiku, vidi b. 44.

Marulić je, dakle, vrlo plastično progovorio o oholosti i moći koje se izvrgnu u raznorazne poroke; progovorio je i o prolaznosti takve moći i uživanja:

*Malo potomtoga umrit će, smardit pak,
ter ostaviv mnoga, s najmanjšim biti jednak.
Koga sad trepi svak, nitkor ga hajat neć,
kad u grob nauznak prostre se jur ležeć;
i ki je sad hoteć da vlada zemljom svom,
malo, malo posteć, pića će bit čarvom. (384-389)*

U snažno izraženom kontrastu sudbine moćnih, drskih i poročnih te pobožnih, poniznih i kreposnih Marulić je kao vrstan psiholog dao odgovor na uvijek otvoreno pitanje: ima li svrhe obuzdavati porive ili se valja predati uživanju svega što se od života može ugrabiti. To više što u životu pobožne i suzdržljive naizgled prate veće kušnje: *kim biše tmina, slaja jim bi svitlost* (2037). Riječima koje prizivlju i jobovsku sudbinu Marulić sažimlje svoju pouku:

*Vidiš li da u kom čoviku pravda jest,
još da ga triska grom, u dobro ga će unest;
dobro će ustat i sest, vekše će nevolje
napokon ga navest na spasen'je bolje. (1718-1721)*

Spoznavši to, svatko bi se, poput Akiora, trebao obratiti, napustiti zabludu poganskog življenja i zakon *bljusti*, jednoga Boga srcem i ustima poštovati te sveto živjeti (usp. 1711-1717). To je put do spasenja, do blaženstva i slavlja opisanih u šestom eshatološki intoniranom pjevanju. Nakon što je još jednom suprotstavio konačne ishode koji nadilaze ovu zemlju i vrijeme — slavu i propast, o njenoj slavi veli:

*Juditina zvoni i visoko gori,
gdi (j)u s sobom poni, gdi su an'jelski kori,
gdi su rajski dvori, kerubin, serafin,
gdi su svetih zbori, gdi Bog i Božji sin,
gdi (j)e svitlost prez tmin, radost prez pečali,
gdi ni konac ni fin dobru nje ni hvali.
A sad, ki ste iskali segaj svita slavu,
ki ste nastojali imit slug zastavu,
ki li dvigši glavu vojske ste vodili
i svita daržavu poda se podbili;
ki ni svojoj sili, ni svomu blagu broj
reći ste umili, živeći u pokoj
i u raskoši svoj: vi(j)te, je l' dika ta
vaša takmena ovoj ka se Juditi da?
Ona se sada sja, vi ste u tamnosti.
Nju radost obuja, vi ste plačni dosti;
ona je u milosti kralja nebeskoga,*

*vi ste u gardosti djavla paklenoga.
 Tim ti se svakoga slava vred zamini,
 ki zabivši Boga, svit ljubi i cini.
 Da tako ne čini presveta Judita,
 zato Bog učini da je blagovita.
 Da se po sva lita i po vikov vike
 hvala nje počita, nje pronose dike
 po mora, po rike, po zemlje okol vas,
 i gdi sve vernike sabire vičnji spas. (1916-1941)*

Marulić neizravnu poruku »historije« formuliira kao izravan poziv što ga ta historija opravdava i podupire, a koji, po mom mišljenju, otkriva razloge njegova odabira pripovijesti o Juditi, njegove nakane i destinatare spjeva:

*Jur poni svaki nas nju hti(j)mo sliditi.
 Jur počnimo danas pobožno živiti:
 moliti, postiti, ponizit dušu i put,
 ostrine nositi, gizdav odvrići skut.
 Daržat čistinjje put, telu ne dati last,
 da svagdan truda prut, da nam ne da napast.
 U svem Bogu dat čast, a ne moći svojoj:
 da Duha Sveta mast pomaga vazda njoj.
 Utišen'ja pokoj diliti ubozim,
 prostiti nepokoj uražen'ja mnozim,
 i svakim nemozim pomoći ne kratit,
 i ka svakim mozim s ljubicom se obratit;
 ljubav ljubvom platit, ljubvom i gardinu.
 Za zlih Bogu vapit da jim da dobrinu.
 Ljubiti istinu, laže se čuvati,
 ufan'ja slatčinu nigdar ne pušćati.
 To t' su bili pati, za ke Bog gospodin
 dostoja se obrati Juditu, kako t' dim, (1942-1959)*

Završno šesto pjevanje obiluje eshatološkim motivima: Bog će dati pokoj i uzvisiti one u kojih je strah njegov i koji se boje zgriješiti. Druge će pak suditi i satrti svojom rukom te s njihovom moći baciti u oganj neugasivi gdje će biti hrana nezasićenom crvu (usp. 2016-2021). Juditine su hvale *gdi Bog i Božji Sin* (usp. 1919) (Božjeg Sina ne pozna Stari zavjet, nego je to objava Novoga zavjeta); svi su bogati, svi puci se vesele, pjevaju slavu Bogu, klanjaju mu se, duh oslobođen iz tamnice tijela odlazi gledati Božje lice kao i motiv gozbe — sve su to slike kojima je kršćanska tradicija predočivala čovjekovu sudbinu nakon smrti.⁵¹ Podastirući

⁵¹ Eshatološki se motivi veoma često susreću u Marulića, a opširno je o posljednjim stvarima raspravio u šestoj knjizi *Institucije*, u četiri završne *Parabole* i u *Propovijedi o Kristovu posljednjem sudu*. (Više o tome vidi u Branko Jozić, *Nav. dj.*, str.189-202.)

Juditu, »od kriposti cvit« (895) koja ubi preohologa Holoferna kao uzor na nasljedovanje, Marulić je dao svoj doprinos korizmenom pozivu na poniznost (*spomeni se čovječe da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti*), uzdržljivost i uopće krepostan život. Ishod Juditina pothvata i aluzije na »posljednje stvari« kršćanskog nauka psihološki funkcioniraju kao ohrabrenje za odabir težega, manje privlačnog puta.⁵² Prema tome, Marulićeva je *Judita* u potpunosti religiozno angažirani spjev, koji valja čitati u svjetlu riječi iz njegova predgovora *Evandelistaru*: »... u čovjeku ne postoji ništa hvale vrednije od kreposti i ništa odvratnije od poroka«. ⁵³ Antički ideal *kalokagatije* i biblijski ideal pravедnosti /svetosti *Leitmotiv* je Marulićeva opusa pa i *Judite*. Ona je *typos* Crkve u borbi protiv sotone, ona je paradigma *militis Christi* u trajnom boju protiv poroka.

⁵² Marulićevo viđenje Judite na tragu je tradicije: Judith nostra, hoc est, sancta Ecclesia ... Judith ergo, quod Ecclesiae typum habeat, magistrorum traditio manifestat; interpretatur confitens vel laudans, et est filia Merari, hoc est, amaritudinis; quia per praesentis vitae tribulationem et amaritudinem ad futura gaudia pervenitur, ubi sancta anima et in mortali carne Deum laudabit in aeternum (Hrabanus M a u r u s, *Expositio in Librum Judith*, PL 109, 558).

⁵³ *Evandelistar*, preveo, komentirao i latinski tekst priredio Branimir G l a v i ć i ć, Književni krug Split 1985, str. 45. Sličnu oduševljenost vrlinom Marulić programatski izražava i u Posveti Dominiku Papaliću svoga djela *Tumač natpisa starih*. Očito je na tragu Augustinovih misli: »Ovdje se u čovjeku zaista ne može pronaći ništa ni bolje ni korisnije od vrline.« (*De civ. Dei* 19, 4, 5); »Ovdje vodi neprekidne ratove s porocima, ne s izvanjskima nego s unutarnjima, ne s tuđima nego bjelodano s našim i vlastitima.« (*De civ. Dei* 19, 4, 3.)